

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра педагогіки та методики початкової освіти

«До захисту допускаю»

Завідувач кафедри педагогіки
та методики початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Ірина САДОВА
«_____» _____ 20__ р.

**ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ
КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ**

Спеціальність 013 Початкова освіта

Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.
Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи – Тимишин Діана Олегівна _____
підпис

**Науковий керівник – кандидат педагогічних наук,
доцент Стахів Лілія Григорівна _____**
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Тимишин Діана

Формування творчого мислення в учнів початкових класів у процесі навчання природничої освітньої галузі

У магістерському дослідженні розкрито проблему компетентнісної початкової освіти як важливого інноваційного підходу реалізації Концепції Нової української школи; висвітлено роль і місце технології формування творчого мислення учнів початкових класів в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти; простудійовано ідеї Василя Сухомлинського про формування творчого мислення в учнів початкових класів. Також проаналізовано нормативно-правові документи та навчально-методичне забезпечення з окресленої проблеми, описано методику проведення констатувального, формувального й контрольного етапів експерименту та розроблено методичні рекомендації з окресленої проблеми. У процесі написання магістерської роботи окреслено проблему через використання низки теоретичних та емпіричних методів (інтерв'ювання, бесіди з учнями, учителями, батьками) та констатувального, формувального й контрольного етапів педагогічного дослідження.

ANNOTATION

Tymyshyn Diana

Formation of creative thinking in primary school students in the process of the natural sciences studying

The master's research reveals the problem of competency-based primary education as an important innovative approach to implementing the Concept of the New Ukrainian School; highlights the role and place of the technology for forming creative thinking of primary school students in the educational process of secondary education institutions; Vasyl Sukhomlynsky's ideas on the formation of creative thinking in primary school students are studied. Also, regulatory documents and educational and methodological support on the outlined problem are analyzed, and the methodology for conducting the ascertaining, formative and control stages of the experiment is described. and developed methodological recommendations on the outlined problem. In the process of writing the master's thesis, the problem was outlined through the use of a number of theoretical and empirical methods (interviews, conversations with students, teachers, parents) and the ascertaining, formative and control stages of pedagogical research.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТІСНОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Роль і місце технології формування творчого мислення учнів початкових класів в освітньому процесі ЗЗСО.....	8
1.2. Ідеї Василя Сухомлинського про формування творчого мислення в учнів початкових класів.....	16
1.3. Аналіз нормативно-правових документів та навчально-методичного забезпечення з окресленої проблеми.....	19
РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ.....	32
2.1. Методика проведення констатувального етапу експерименту.....	32
2.2. Методика проведення формувального та контрольного етапів експерименту.....	37
ВИСНОВКИ	49
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	52

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що сьогодні в епоху швидкого збільшення кількості інформації та різноманіття гаджетів енциклопедичні знання перестають бути важливою цінністю, а оскільки більшість навчального часу відводиться репродуктивній, нетворчій діяльності, особливе місце займає проблема творчого розвитку особистості. З цією метою посилюється значна увага до розвитку творчих здібностей учнів, зокрема й учнів початкових класів [2].

Оскільки стара парадигма освіти, в тому числі й початкова, в якій освітній заклад існував для накопичення знань та відповідної інформації, вже не може себе реалізувати, учні постійно мають опановувати нові знання, щоб застосовувати їх в майбутньому. З огляду на це сьогодні завдання закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) – підготувати учнів до життя, навчати їх мислити критично, тобто закладати в них вміння здійснювати аналіз, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, вибирати цінне та необхідне, а зайве та непотрібне – вилучати. Тому система освіти, зокрема початкової, відповідно змінюється, а відтак – компетентнісне навчання стає викликом [5].

У сучасному ЗЗСО акцентується на застосуванні нових педагогічних технологій навчання, які учителю початкових класів необхідно використовувати в освітньому процесі навчання всіх освітніх галузей, зокрема й природничої. Важливе місце займають особистісно-орієнтовані освітні технології, зокрема й технологія формування творчої особистості, яка охоплює низку таких методів, як метод синектики (аналогії), метод фокальних об'єктів, метод «мозкового штурму», метод моделювання маленьких чоловічків тощо, завдяки їх застосування в учнів формується творче мислення [13; 22].

На це націлюють такі освітні документи, як Закон України «Про освіту» [9], Державний стандарт початкової освіти [7], Концепція «Нова українська школа» [13], Професійний стандарт «Вчитель закладу загальної середньої освіти» (№ 1225 від 29 серпня 2024 р.) [1], низка освітніх програм для ЗЗСО, зокрема Типові навчальні програми для ЗЗСО I ступеня «НУШ» Романа Шияна

й Олександри Савченко, а також низка освітніх програм таких, як «На крилах успіху», «Інтелект України», «Вальдорфська педагогіка», «Росток», «Освіта для життя» та ін.

Над цією проблемою працює багато сучасних науковців, зокрема І.Дичківська [8], І.Карабаєва, Л.Фоменко [11], О.Ліннік [13], О.Пехота [16], І.Конюхова [19], М.Гриньова [18], Л.Хитяєва [27], Л.Чорна [28] та ін.

З огляду на актуальність й практичне значення окресленої проблеми нами обрано тему магістерської роботи **«Формування творчого мислення в учнів початкових класів у процесі навчання природничої освітньої галузі»**.

Мета магістерської роботи полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці можливостей формування творчого мислення в учнів початкових класів крізь призму навчання природничої освітньої галузі в умовах компетентнісної освіти.

Відповідно до поставленої мети нами виокремлені такі **завдання**:

- розкрити компетентнісну початкову освіту як важливий інноваційний підхід реалізації Концепції Нової української школи;
- висвітлити роль і місце технології формування творчого мислення учнів початкових класів в освітньому процесі ЗЗСО;
- простудіювати ідеї Василя Сухомлинського про формування творчого мислення в учнів початкових класів;
- проаналізувати нормативно-правові документи навчально-методичного забезпечення з окресленої проблеми;
- описати методику проведення констатувального формувального та контрольного етапів експерименту;
- розробити методичні рекомендації з окресленої проблеми.

Об'єкт дослідження – освітній процес закладу загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови формування творчого мислення в учнів початкових класів у процесі навчання природничої освітньої галузі в умовах компетентнісної освіти.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення; *емпіричні:* спостереження, бесіди, анкетування, аналіз письмових та усних відповідей з метою перевірити ефективність формування творчого мислення в учнів початкових класів у процесі навчання природничої освітньої галузі в умовах компетентнісної освіти; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний етапи).

Теоретична значущість одержаних результатів дослідження полягає у науковому обґрунтуванні змісту та методики формування творчого мислення в учнів початкових класів у процесі навчання природничої освітньої галузі.

Практичне значення результатів магістерського дослідження полягає в тому, що матеріали й висновки дослідження з окресленої проблеми є апробованими, доповідались на студентській науково-практичній конференції у березні 2025 р. та є відображені у збірнику матеріалів XII Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки», яка проходила 28 лютого 2025 р. у м. Переяславі [25], а також основні думки дослідження студіювалися на наукових й методичних семінарах та засіданнях кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Структура. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (32 найменування). Текст викладений на 54 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ В УМОВАХ КОМПЕТЕНТНІСНОЇ ОСВІТИ

1.1. Роль і місце технології формування творчого мислення учнів початкових класів в освітньому процесі ЗЗСО

Детальний аналіз науково-педагогічної, психолого-методичної літератури та Інтернет-ресурсів дозволяє стверджувати, що *компетентнісна початкова освіта* в Україні виступає одним із важливих підходів в межах прийнятої урядом Концепції Нової української школи (НУШ) (2016 р.), яка передбачає формування у молодших школярів не лише знань, умінь й навичок, а також цілу низку цінностей з метою застосування їх у повсякденному житті [1; 5].

Мета компетентнісної початкової освіти полягає в переході від школи знаннєвої парадигми до компетентнісної, яка формує ключові компетентності, що охоплює поєднання знань, поглядів та якостей, способів мислення, зокрема й творчого, яке необхідне для майбутньої успішної діяльності.

Окреслюючи проблему формування творчого мислення в учнів початкових класів, сучасні науковці висвітлюють *особливості компетентнісної початкової освіти* крізь призму таких чинників, як:

- відхід від знаннєвої школи (акцент робиться на розвиток практичних навичок і вмінь з метою застосовувати їх у реальних життєвих ситуаціях);

- створення системи ключових компетентностей (спілкування державною та іноземними мовами, математична грамотність, компетентність у сфері природничих наук, технік та технологій, екологічна грамотність тощо);

- перевага практико-орієнтованих завдань, які базуються на проблемних ситуаціях та практичних завданнях, що допомагають учням критично та творчо мислити, зокрема аналізувати, синтезувати, оцінювати інформацію та створювати новий продукт;

- ціннісне ставлення до знань, яке формує вміння адаптуватися та приймати в різноманітних ситуаціях правильні обдумані обґрунтовані рішення;

- створення педагогіки партнерства, яка сприяє взаємодії між учителем, учнем та батьками, побудованій на розвитку стосунків взаємоповаги, взаємодовіри, створює сприятливе освітнє здоров'язбережувальне середовище [1; 5].

Аналіз наукових джерел засвідчує, що компетентнісний підхід допомагає організувати таку навчальну діяльність учнів, яка в кінцевому розвиває в них низку інтелектуальних умінь таких, як аналіз, систематизація, порівняння, узагальнення, відстоювання точок зору, доведення правильності думки, а відтак – підведення аргументованих висновків тощо.

Отже, в сучасному проблемному світі компетентнісна початкова освіта готує учнів до життя, надаючи їм відповідні компетентності для успішного майбутнього.

Детальний аналіз наукових джерел засвідчує, що **компетентнісне навчання** – це опанування учнями компетентностей, які допомагають їм бути конкурентними та цінними на ринку праці. Тому саме готовність учителя ЗЗСО до реалізації компетентнісного навчання є найголовнішою запорукою успіху. Ми погоджуємося з думкою науковців в тому, що засвоювати знання й уміння є недостатнім процесом, важливо навчитись їх застосовувати в нових для учнів ситуаціях, переносити їх на новий ґрунт. І це дає змогу навчитись адаптуватись та шукати шляхи ухвалення рішень у різноманітних ситуаціях, а значить – формувати ціннісне ставлення до отриманих знань [12].

Компетентнісне навчання на практиці має ґрунтуватися на діяльнісному та проблемному підходах. Уроки/заняття необхідно розпочинати з проблемного питання або створювати проблемну ситуацію, учні зі свого боку мають висловлювати припущення (гіпотези), доцільно, коли переходять, наприклад, до дослідів та знаходять відповідь на поставлені перед ними запитання. Такий шлях для розкриття теми є довшим, але безперечно суттєво дієвіший. Таким

чином, учитель формує в учнів не лише предметні знання та уміння, а й ключові компетентності та наскрізні вміння, відображені у Державному стандарті початкової освіти [7].

Отже, компетентнісний підхід передбачає викладання тем змістових ліній освітніх галузей крізь призму створення проблемних ситуацій, вирішення практико-орієнтованих завдань, направлених на створення кінцевого продукту.

Важливим елементом компетентнісного підходу є співпраця учнів з учителем, вміння вести діалог та застосовувати вчителем формувальне оцінювання. Компетентнісні завдання, які учитель пропонує учням, мають базуватися на практичних заплутаних випадках, які отримали в науковій літературі назву «кейси», що значно формує в учнів логічне, критичне, креативне та творче мислення [29].

Варто зауважити, що такі компетентнісні завдання мають місце в освітньому процесі початкової школи, в тому числі й процесі навчання природничої освітньої галузі, і вони реалізуються крізь призму технології формування творчої особистості. Зазначаємо, що ця технологія розкрита низкою сучасних науковців, зокрема В.Химинець, М.Кірик [26], О.Янкович та І.Кузьмою [31], О.Пометун, Л.Пироженко [19], О.Пехотою, А.Кіктенко, О.Любарською [16] та ін.

Детальний аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дозволяє стверджувати, що **технологія формування творчої особистості**, завдяки якій в учнів формуються творчі здібності та творче мислення, займає важливе місце в системі цілої низки освітніх технологій – особистісно-орієнтованих, а саме: інтерактивних, дитиноцентристських, частково-предметних тощо. З цією метою ми окреслюємо поняттєво-категоріальний тезаурус, зокрема «творча особистість», «творчість», «творчі здібності», «творча активність», «творче мислення», «технологія творчого розвитку особистості», «творчо-розвивальні технології», «творчість як ключове вміння» тощо.

Творча активність – це «індивід, який володіє високим рівнем знань, природних задатків» [13; 17].

Творчість – це діяльність з метою створення якісно нових духовних чи матеріальних цінностей [31].

Творчі здібності – це «комплекс унікальних якостей особистості, що сприяють генеруванню нових, оригінальних ідей та рішень, які охоплюють такі компетентності, як здатність пізнавати, дивуватися, знаходити нестандартні рішення, проявляти гнучкість, усвідомлювати свій досвід, здатність породжувати оригінальні, незвичайні відповіді та рішення, уміння знаходити рішення в несподіваних ситуаціях, здатність легко переключатися між різними ідеями та сферами знань» [22, с. 56]. Ці здібності є «продуктивними, оскільки сприяють творенню великої кількості ідей; оригінальними, оскільки допомагають виробляти унікальні продукти чи рішення, допомагають школярам ставити запитання та досліджувати навколишній світ, а значить – розвивають їх допитливість, розширюють в них кругозір у різних сферах науки й техніки» [18, с. 119].

Творче мислення – це психологічний процес, в якому формується здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, знаходити нестандартні рішення щодо вирішення проблем, бачити під новим кутом зору ситуації, тобто дозволяє виходити за рамки шаблонів, допомагає адаптуватися до нових умов, а відтак – формує цінну навичку – «вміння адаптуватися в сучасному швидкоплинному світі» [25].

Технологія творчого розвитку особистості – це інноваційна освітня технологія, яка формує в учнів креативне та творче мислення [22; 31].

Мета технології творчого розвитку особистості:

- «навчати учнів творчої діяльності;
- формувати творче уявлення;
- розвивати уміння розв’язувати винахідницькі завдання;
- розвивати кмітливість;
- розвивати критичне та нестандартне творче мислення [18].

Прерогативою виступає розвиток творчих здібностей учнів ЗЗСО, зокрема учнів початкової школи.

Особливості технології:

- «пошукова, винахідницька діяльність;
- розв'язання суперечностей;
- система ігрових завдань;
- система казкових завдань тощо» [16].

Ця технологія відрізняється новизною, оригінальними підходами, неповторністю, а не традиційністю чи шаблонністю навчання учнів ЗЗСО.

Найпоширенішими формами роботи є групові та парно-групові, які формують в учнів вміння працювати в команді, допомагають бути успішними та в майбутньому ставати конкурентоспроможними в сучасному швидкоплинному світі [16].

Сучасні науковці виокремлюють такі «заповіді» творчої особистості:

- «бути господарем своєї долі;
- досягнути успіху в тому, що любиш;
- зробити свій конструктивний внесок у спільну справу;
- вибудовувати свої стосунки з людьми на довірі;
- розвивати свої творчі здібності;
- формувати таку рису, як кмітливість;
- піклуватися про своє здоров'я;
- не втрачати віри в себе;
- намагатися мислити позитивно» [26].

Творчість – це складне поєднання усвідомлених дій та інтуїтивних домислів, фантазій. Розвивати таку якість – означає постійно розвиватися і реалізовувати свої творчі нестандартні ідеї [13].

Етапи творчості:

- підготовчий етап (створення проблемної ситуації, постановка проблеми, її аналіз);
- основний етап (процес вирішення проблеми):

- кінцевий етап (упорядкування інтуїтивно отриманих результатів) [16].

З метою розвитку творчої особистості учнів початкових класів учитель має використовувати в освітньому процесі низку **навчально-творчих завдань**, у процесі вирішення яких вони мають створити певний творчий кінцевий продукт (написання оповідання, складання казки, створення виробів тощо). Ми повністю погоджуємося з думкою науковців в тому, що в кінцевому результаті такі завдання стимулюють в учнів творчість, а значить – формують креативне та творче мислення [16; 18].

Детальний аналіз науково-педагогічної та психолого-методичної літератури дозволяє стверджувати, що здійснювати ефективний освітній процес у межах окреслення проблеми, пов'язаної з формуванням в молодших школярів творчого мислення має місце ціла низка **активних та інтерактивних методів стимулювання творчості** в учнів як важливої якості. З цією метою сучасні науковці виокремлюють такі:

1) *метод евристичної загадки* (розгадування загадок через персоніфікацію, упередметнення чи протиставлення);

2) *метод комбінованих запитань* (учням пропонуються питання, наприклад, Хто?, Куди?, З ким?, Коли?, Навіщо?, На скільки довго?, Скільки? тощо, за допомогою яких вона отримує відповідну інформацію);

3) *метод фокальних об'єктів* (ознаки випадкових об'єктів переносяться на вдосконалений об'єкт; «перенесення властивостей одного предмета на інші. Фокальним (лат. focus – осередок) називаються об'єкти, що перебувають у фокусі, в центрі уваги») [5]. Учитель пропонує такі *завдання*, як придумати щось нове, скласти розповідь або казку про об'єкт, розробити новий вид заняття, проаналізувати художній твір або картину, придумати гру та описати її хід проведення тощо.

Використовуючи метод фокальних об'єктів, необхідно дотримуватися такого *алгоритму роботи*:

- спочатку необхідні вибрати об'єкт та засоціювати його;
- потім називати декілька об'єктів;

- згодом потрібно знайти властивості й перенести на фокальний об'єкт;
- скласти перелік властивостей вибраних об'єктів та застосувати до слова у фокусі;

- підібрати відповідні якості, ввести невластиві йому елементи чи якості [31].

З цією метою сучасними учителями-новаторами запропоновано цілу низку цікавих завдань, які породжують творчу особистість із творчим способом мислення. Наприклад: придумати казки на слухання, казки із загадками, створити вінігрет казок, запропонувати розповідь казки з кінця чи казки зі зміною її початку та ін.;

4) *метод ліквідації безвихідних ситуацій* (наприклад, як примусити учня робити зранку зарядку, як привчити прибирати за собою, не смітити тощо);

5) *метод «Техніка сили розуму»* (придумати приклади, де можна б використати цей предмет), «Світ у взаємозв'язку» (пофантазувати, ким чи чим досліджуваний предмет був у минулому); «Ігри на пропажу» (що було б, якби зникли, наприклад, сіль, цукор, комахи, земноводні, плазуни, птахи тощо);

6) *метод вирішення проблемні ситуації* (перед учнями ставиться певне пізнавальне завдання, що містить суперечність, яке, в свою чергу, викликає дискусію та спонукає до пошуків у її розв'язанні та підведенні висновків [8; 11].

7) *метод синектики* – «методика дослідження, заснована на соціально-психологічній мотивації колективної інтелектуальної діяльності» (синектика – «суміщення різнорідних елементів, аналогія») [22].

У зв'язку з цим сучасні наковці виокремлюють такі види аналогій:

- *«пряму аналогію* як порівняння досліджуваних фактів зі схожими фактами;

- *символічну аналогію*, зміст якої полягає у виявленні парадоксів;

- *образну аналогію* як уявну заміну досліджуваного явища;

- *фантастичну аналогію*, завдяки якій можна символічно описати бажане майбутнє або нереальні ситуації;

- *емпатійну* аналогію, в основі якої лежить принцип ототожнення себе з об'єктом, що розглядається, і спричиняє співпереживання досліджуваному предмету [22];

8) *метод мозкового штурму* є колективним пошуком нетрадиційних шляхів розв'язання проблем. Алгоритм проведення цього методу такий:

- спочатку потрібно сформулювати мету;
- потім треба визначити проблему;
- згодом висвітлити шляхи розв'язання відповідного завдання;
- висунути пропозиції й детально їх проаналізувати;
- дібрати оригінальні рішення й перевірити ідеї на практиці [19];

9) *метод моделювання маленьких чоловічків*, який служить учителям для пояснення сутності певної ситуації, процесу, явища, яких учні уявляють маленькими чоловічками [22].

З цього приводу акцентуємо, що на Львівщині є чинною низка освітніх закладів, які мають спільні ідеї у розвитку в учнів творчості, фантазії, різних способів мислення, зокрема й творчого. Це: «Школа радості», «Дивосвіт», «Малюк», «Джерельце», «Любисток», авторська школа Марії Чумарної, яка має назву «Тривіта» та ін. Основне завдання вчителя початкових класів цих освітніх закладів полягає в тому, щоб допомогти дитині розкрити творчі здібності, ставати їй творчою особистістю, яка постійно розвивається, самостверджується, удосконалюється, прагне пізнавати нове [22; 31].

На думку керівників цих освітніх закладів, учителів-новаторів, учителів-методистів, «лише створивши творчу атмосферу в учнівському колективі, можна забезпечити розвиток творчої особистості дитини. Своє призначення кожен учитель повинен бачити не лише в тому, щоб запам'ятати якомога більше правил, а щоб навчилися висловлювати свою думку, вміти спілкуватися, знаходити правильні рішення, виготовляти кінцевий продукт тощо» [31, с.129].

Отже, усі перелічені активні та інтерактивні методи стимулювання творчості учнів сприяють в них розвитку творчих здібностей, допомагають формувати в них творче уявлення та мислення. При цьому, варто зауважити,

творча уява та фантазія відіграють суттєву роль, оскільки вони є невід'ємним елементом процесу компетентнісного навчання, виступають найнеобхіднішою здібністю учнів, а завдяки наполегливій праці та старанням їх знання стають продуктивнішими, міцними, більш усвідомленими. Втілюючи технології формування творчої особистості в освітній процес, треба так організувати роботу на уроках/заняттях інтегрованого курсу «Я досліджую світ», «Я пізнаю світ», «Всесвіт», «Навколишній світ», щоб в класі панувала атмосфера невимушеності, доброзичливості та взаємного довір'я.

1.2. Ідеї Василя Сухомлинського про формування творчого мислення в учнів початкових класів

Оскільки творче мислення виступає складним феноменом у контексті розкритої нами проблеми щодо формування творчого мислення в учнів початкових класів, актуальності набуває аналіз, осмислення, узагальнення та оцінка педагогічного досвіду минулого, зокрема й педагогічна спадщина педагога-гуманіста ХХ століття *Василя Сухомлинського*. Його досвід є багатим джерелом ідей з формування дитини-творця, дитини, якій притаманні такі якості, як творчість.

Детальний аналіз наукових праць психолого-педагогічного змісту Василя Сухомлинського дозволяє стверджувати, що цей педагог усе своє життя присвятив учням початкової школи, 23 роки свого життя займаючи посаду директора Павлиської школи, що на Кіровоградщині. Він був керівником освітнього закладу, який одержав назву – «Школа під блакитним небом» - «Школа Радості». У цьому закладі мали місце заняття, які проводилися нетрадиційно і не втратили своєї актуальності й сьогодні. За його вмілим керівництвом особливу роль відводилося заняттям на лоні природи, в навколишньому середовищі, які отримали назву – «заняттям милування природою», «заняттям серед природи» [3; 21].

Детальний аналіз педагогічної спадщини минулого дозволяє стверджувати, що Василь Олександрович з особливим інтересом ставився до

проблеми розвитку творчого мислення дітей молодшого шкільного віку. Він вважав, що важливим завданням школи було виховання інтелектуально-творчої особистості [3].

В. Сухомлинський уважав, що головне завдання вчителя початкових класів – це «навчити дитину вчитися. А вміння вчитися охоплює низку умінь читати, писати, спостерігати за явищами навколишнього світу, думати, висловлювати свою думку словами» [21]. Він стверджував, що такі вміння служать «важливими інструментами, без яких неможливо здобувати знання» [24, с. 110]. «Здобування та зберігання в пам'яті необхідного кола знань, - на думку вченого, - є однією з важливих умов творчого мислення» [24, с. 109]. Ми повністю погоджуємося з думкою педагога в тому, що здобуті учнями знання закладають важливий фундамент для отримання нових знань, необхідних їм у майбутньому. Тому потрібно користуватися отриманими знаннями, щоб вони не стали «мертвим багажем, а осмислювалися та творчо використовувалися школярами на практиці» [24, с. 56]. А це є проявом творчого мислення.

Ми також поділяємо думку педагога в тому, що дуже важливо навчити учнів вчитися. З цього приводу В. Сухомлинський наголошував на тому, що у жодному разі вчитель не повинен подавати учням знання в готовому вигляді, тому для добування думок треба докладати значні зусилля. І це також породить таку якість, як творчість.

Видатний педагог також радив здійснювати учіння з утрудненням. З цього приводу В.Сухомлинський зазначав: «Дбаймо, шановні колеги, щоб дитина в початковій школі була передусім думаючою, активним здобувачем знань, допитливим шукачем істини, мандрівником у світі пізнання. Якщо ви хочете, щоб вихованець ваш навчився примушувати себе думати, дайте йому нелегку насолоду цієї праці, приведіть його на стежку, де він стає гордим відкривачем причин, наслідків, зв'язків між явищами» [24, с. 19].

В.Сухомлинський вказував на безпосередній зв'язок, який має перебувати між творчим мисленням та мовленням дітей. З цього приводу він зазначав: «Коли ви хочете, щоб знання не перетворилися на мертвий непорушний

вантаж, який унеможлиблює дальший рух по сходинках пізнання, зробіть слово одним з інструментів дитячої творчості» [24, с. 99].

З цього приводу важливою є й така думка Василя Олександровича: «Якщо ж слово не живе в душі дитини як засіб творчості, якщо вона засвоює чужі думки і не творить своїх думок, не виражає їх словом, можна говорити про байдужість, нечутливість до слова згасання вогника жадоби знань» [24, с. 100]. Тому Василь Сухомлинський був глибоко переконаний в тому, що джерелом для дитячої творчості виступають думки педагога, «його живе і трепетне слово, які необхідно вкласти в свідомість дитини» [24, с. 111]. І в цьому сенсі добре прислуговувалися казки, оповідання, мініатюри та поезія, складені учнями разом з учителями на лоні природи, які виховували та спонукали учнів до розуміння світу, до власних думок, зокрема й творчих [24, с. 120].

Так «народилися» триста сторінок Книги природи як «триста захоплювальних уроків розвитку дитячої думки» на уроках серед природи, яких педагог називав «подорожами до джерел живої думки» [21]. З цього приводу він стверджував: «Чим більше відкриттів під час спостережень за явищами та предметами природи дитина зробила, тим більше відкривається перед нею незрозумілого, тим більше виникає в неї запитань, як вогники, що запалюють порох думки» [21, с. 100].

У своїй праці «Сто порад учителеві» В.Сухомлинський акцентував на спостереженнях за учнями, як у них розвивається творчий елемент праці, досліджував, що характерна особливість їхньої творчості полягає у нових задумах [8].

Детальний аналіз праць засвідчує, що цей педагога закликав вчителів вірити в талант учнів, розвивати їх, навчати учнів прагнути творити красу й відчувати при цьому радість, знаходячи в цьому творенні справжнє щастя. З цього приводу він стверджував: «Нехай кожна школа стане школою радості для дітей, школою творчості для учителів та школою спокою для кожної української родини [22, с. 112].

Підсумовуючи аналіз педагогічних ідей В. Сухомлинського, зазначаємо, що проблема розвитку творчого мислення учнів початкової школи посідає чільне місце в спадщині Василя Сухомлинського. З цього приводу Василь Олександрович розробив власну систему формування творчої особистості молодшого школяра, структурними елементами якої були природна постійна взаємодія з нею. Тому у своїх працях педагог постійно наголошував на красі, співпереживанні, на формування творчої думки, яка має народжуватися у творчій праці. Прогресивні педагогічні погляди В.Сухомлинського спрямовані на постійний розвиток розумових сил творчого мислення дітей молодшого шкільного віку, вони не втрачають своєї актуальності і сьогодні.

Висвітлюючи проблему формування творчого мислення в учнів початкової школи в умовах реалізації компетентісно-орієнтованої освіти відповідно до ідей Нової української школи, ми детально проаналізували нормативно-правові документи та навчально-методичне забезпечення.

1.3. Аналіз нормативно-правових документів та навчально-методичного забезпечення з окресленої проблеми

У контексті розкриття теми на *констатувальному етапі* нашого педагогічного дослідження ми здійснили аналіз нормативно-правових документів, зокрема Концепції «Нова українська школа» (2016) [12], Державного стандарту початкової освіти (2018) [7], Професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти (2024) [1] та низку освітніх програм, за якими здійснюється освітній процес початкової школи з метою з'ясування, яка роль у цих документах відведена процесу формування в учнів початкових класів творчого мислення.

Так, у Держстандарті окреслено ціннісні орієнтири, які мають місце у сучасній початковій школі, зокрема:

- «цінності індивідуальності кожної дитини, зокрема унікальності й обдарованості;
- цінності дитинства, що студіює ігрову діяльність;

- цінності, що відображає радість пізнання у контексті дослідницької та проєктної діяльності» [7].

У цьому документі також зазначається, що основною метою початкової освіти є розвиток в учнів «самостійності, допитливості та *творчості*», «сприяння розвитку талантів дитини», «формування відповідних компетентностей та наскрізних умінь», а саме: «читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, *творчість*, ініціативність, здатність логічно обґрунтовувати позицію, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими особами» [7].

Детальний аналіз *Освітньої програми для закладів загальної середньої освіти «НУШ»*, розроблена *Р. Шияном*, засвідчує, що формування творчої особистості можливе завдяки впровадженню компетентісно-діяльнісного підходу, а *рекомендованими формами організації освітнього процесу* є, як зазначено, є такі «інтерактивні форми і методи навчання», як «дослідницькі, інформаційні, мистецькі проєкти, сюжетно-рольові ігри, інсценізації, моделювання, ситуаційні вправи, екскурсії, дитяче волонтерство тощо» [20]. Цією програмою користується ціла низка закладів загальної середньої освіти Львівщини.

В *Освітній програмі для закладів загальної середньої освіти «НУШ» укладача Олександри Савченко* також запропоновано інноваційний підхід для організації освітнього процесу в початковій школі, зокрема й використання низки технологій формування творчої особистості. Наприклад, запропоновано розробляти творчі завдання, акцентовано на проведенні таких нестандартних уроків, як уроків-подорожей, уроків-репортажів з місця подій, виховних заходів, присвяченим святкуванню Прильоту птахів, Дня Землі, Води тощо [20].

Ми повністю погоджуємося із думкою цих науковців, що «такі форми проведення навчальних занять сприяють розвитку в учнів уяви, фантазії, мислення, концентрують їх увагу» [20]. З цього приводу запропоновано використовувати парну та групову форми навчальної діяльності учнів,

«застосовуючи інноваційні методика, інформаційно-комунікаційні засоби чи ресурси мережі Інтернет» [20].

Зауважуємо, що нами було також детально проаналізовано *Освітню програму науково-педагогічного проєкту «Інтелект України» цикл I (1-2 класи)*. У цьому нормативному документі зосереджено на використанні таких інтерактивних вправ, як «Синтез думок», «Ажурна пилка», «Виклик», «Броунівський рух», «Тонкі та товсті запитання», «Діалог», «Карусель», «Дерево припущень», «Шість розумних капелюхів» тощо [15]. Ці перелічені інтерактивні вправи допомагають у подальшому дослідженні реалізовувати поставлені перед учителями завдання, оскільки цілями початкової освіти, як зазначено у цьому документі, визнано «всебічний розвиток дитини, її талентів, здібностей, компетентностей і наскрізних умінь, формування цінностей, розвиток самостійності, *творчості* й допитливості» [15].

Також у документі акцентовано на цілях, які «досягаються через модернізацію початкової освіти на засадах компетентнісного підходу» [15; 29]. Так, застосовуючи технологію ігрової діяльності у поєднанні з технологією формування творчої особистості автори радять навчати в грі, застосовуючи різноманітні види дискусій, зокрема: «Дебати у форматі Карла Поппера», «Метод прес», «Обери позицію», «Парламентські слухання», «Ток-шоу» [15].

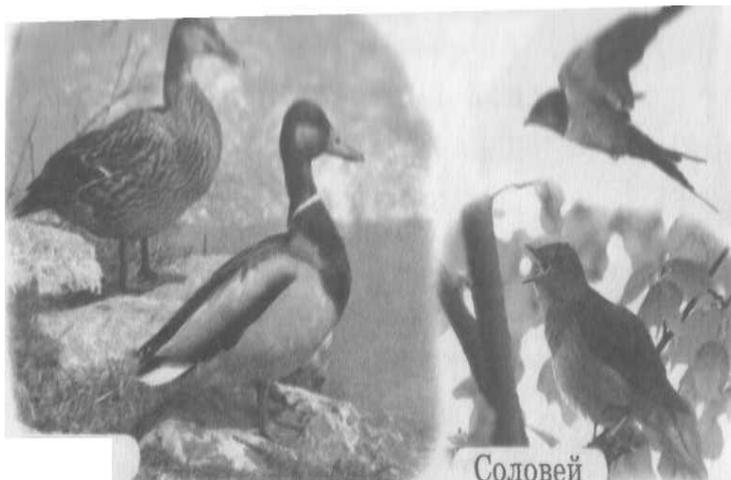
Як бачимо, у нормативно-правових документах серед зазначених ключових умінь ХХІ століття «уміння творчо мислити» займає важливе місце.

З метою з'ясування питання, пов'язаного з формуванням в учнів початкових класів творчого мислення, ми детально проаналізували низку підручників для початкової школи, видані впродовж останніх років.

Так, акцентуємо на підручниках, які видавалися в період незалежності України, укладених відповідно до Державного стандарту загальної початкової освіти. Ці підручники мали назву «Я і Україна» або «Я і Україна. Довкілля», а згодом появились підручники з назвою «природознавство».

У зв'язку з цим ми зосереджуємо увагу на *підручнику «Природознавство» авторів Тетяни Гільберг та Тетяни Сак*, виданого в місті Києві видавництвом «Генеза» у 2012 р. [4].

Наприклад, вивчаючи *тему «Птахи восени»*, автори радять учням 2 класу пригадати, яких птахів називають осілими, а яких – перелітними. Виконати це завдання допомагають учням вміщені ілюстрації та відповідний текст, зміст якого наводимо нижче:

«Перелітні птахи помічають: що ближче до осені, то коротші дні. Це й слугує їм сигналом – час у дорогу. Спочатку відлітають птахи, які живляться комахами, - солов'ї, ластівки, стрижі. Пізніше відлітають птахи, які живляться рослинною їжею: дрозди, перепілки й ті, що живуть на водоймах, - качки, гуси, лебеді. До кінця жовтня нас покидають усі перелітні птахи. У листопаді в

наших лісах з'являються зимові пернаті гості – снігурі, чечітки, омелюхи. Осілі птахи – сороки, горобці, сизі голуби, ворони – залишають ліси та поля і переселяються ближче до помешкань людей, де можуть краще прогодуватися» [4, с. 56].

Рубрика «Поміркуй і дай відповідь» є подана з метою висловлювання точки зору, хто з учнів має рацію:

«Маленька Катруся запитала у братика:

- Чому птахи восени відлітають?

- Їм їсти немає чого. В природі все пов'язане: взимку немає рослин, тож немає комах, а якщо немає комах, чим живитися птахам?

Катрусина подружка Маринка припустила:

- Не відлітають ті птахи, які не можуть собі їжу здобути. Навіщо горобцям і голубам летіти в теплі краї? Вони біля людей живляться» [4].

З цією метою учитель початкових класів з метою формування в учнів творчого мислення, користуючись художньо-текстовим матеріалом, мав можливість залучити учнів до проведення евристичної бесіди «Чому одні птахи відлітають у теплі краї, а інші – залишаються зимувати?». Алгоритм дій учителя полягає в тому, щоб навести учнів на правильну думку, оскільки діти цієї вікової категорії переважно відповідають таким чином: «Птахи відлітають у теплі краї, бо їм холодно». Тому вчитель має підвести учнів до того, що це хибна думка, а правильною є відповідь: «Тому що їм нема чим харчуватися. І це стосується птахів, які кормляться комахами».

На наш погляд, з метою формування в учнів творчого мислення на цьому етапі доцільною стане біблійна легенда про те, як людина стала лелекою.

Далі в рубриці «Виконай завдання разом з дорослими» за допомогою вміщених віршованих рядків учням запропоновано відгадати загадки, який з птахів перелітний, а який осілий:

«Швидко скрізь цей птах літає і Безліч мошок поїдає,

За вікном гніздо будує, Тільки в нас він не зимує.

Бідовий хлопчина В сірій сорочині

По дворах стрибає Крихти підбирає» [4, с. 52].

У кінці поданої теми в рубриці «Робота в групах» автори запропонували пограти учням в *гру* «**Хто більше**» і, як зазначено в підручнику, виграє має той, хто назве більше назв перелітних птахів [4, с. 53].

Під час вивчення *теми* «**Погода взимку**» учні обдумують запитання «Чим яскравіше сонце, тим холодніший день» [4, ч. 56]. Вартим уваги, на наш погляд,

є запропоноване завдання із рубрики «Подумай і дай відповідь» :

«Чому так кажуть: Січень – весні дідусь, а зимі – цар». Учні можуть скористатися наступним текстом: «Січень теж мав чимало народних назв: «сніжень», «сніговик», «льодовик», «шипун», «тріскун». Це місяць, коли у вітряну погоду січе снігом. У народі казали: Січень снігом січе, а мороз вогнем пече. А ще назву місяця пов'язували із «січею» - гілками, суччям, які взимку давали худобі. Існували прикмети: Січень сніжний і холодний – то рік буде хлібородний, Якщо січень холодний – липень буде жаркий і грибів не жди до осені» [4, с. 66].

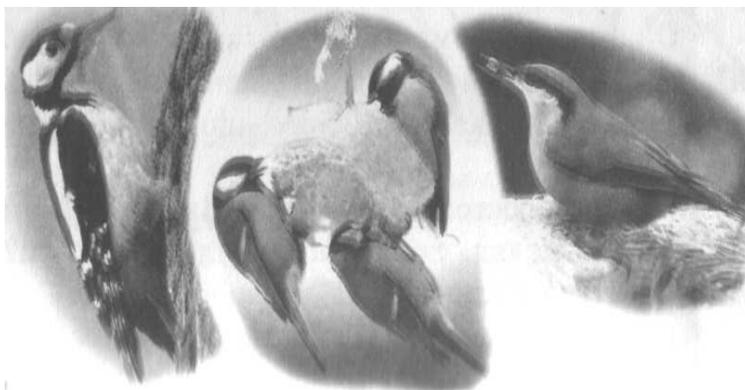
Зауважуємо, що більше осмислити зміст тексту учням допоможе вміщений авторами малюнок:

На наш погляд, під час вивчення цього матеріалу доцільними, на наш погляд, стало б проведення, наприклад *дидактичної гри* «**Уявіть собі**»:

«Уявіть себе місяцем січнем, зимою та у вигляді пантамімо розкрийте їх основні риси, акцентуючи увагу на тому, що весні місяць може бути дідусем, а зимі – царем» [4, с. 68]. Погравши гру, створивши казку, учні перевіряють себе, даючи відповіді на наступні запитання: «Поясни, чому зимові місяці отримали такі назви», «Чи доводилося тобі спостерігати зимові явища природи? Які саме?» [4, с. 69].

Під час вивчення *теми «Тварини взимку. Як зимують птахи»* автори пропонують учням пригадати, яких птахів називають осілими. Цьому сприяє вміщений малюнок та текст з таким змістом:

«Узимку мало корму для птахів. Синиці, повзики збираються у зграйки і перелітають з місця на місце в пошуках насіння різних рослин. У такій зграйці зустрічається й дятел. Він гострим дзьобом дістає личинки комах з-під кори дерев. Буває, що личинки падають у сніг. Синиці спритно підхоплюють їх. Так і мандрує табунець пташок від одного дерева до іншого...» [4, с. 72].

Учням запропоновано запитання з рубрики «Перевір себе»: «Яких птахів взимку можна зустріти в наших лісах. Чим вони живляться?», «Які птахи прилітають до нас з півночі? Чому?», «Як узимку живуть осілі птахи?».

Учні розмірковують «Чи правильне таке твердження?»:

Сороки, галки, сірі ворони залишаються зимувати, бо в них не вистачає сил для перельоту в теплі краї.

У рубриці «Попрацюйте в групах» автори радять учням пограти в *гру «Хто більше»*, назвавши птахів, яких можна зустріти в лісі, у парку взимку. Виграє той, хто назве більше [4, с. 76]. Ця гра, на нашу думку, є особливо доцільною.

Потім автори пропонують учням перевірити прикмети «Снігурі прилетіли в грудні – зима буде суворою. Горобці ховаються в затишок – на мороз і заметіль» і читають текст «Допоможи птахам!» та розглядають вміщений малюнок на с. 76:

У групах ми б радили учням провести таку *дидактичну гру*, як «Відтвори за пам'яттю», методика проведення якої полягає у пригадуванні, чим учні будуть підгодовувати конкретних птахів – снігура, горобця, синичку [4, с. 77].

Впроваджуючи одну із ідей Концепції Нової української школи – Безпека, під час вивчення *теми «Погода навесні»* для допитливих пропонується текст «Як утворюються бурульки». З метою закріплення знань ми пропонуємо учням пограти в *дидактичну сюжетно-рольову гру «Ми – малесенькі бурульки»* [4, с. 93].

Під час вивчення *теми «Охорона лісу»* учні читають текст, розглядають малюнки і пояснюють, як шкодить лісу така поведінка дітей, зображена на малюнку:

«Люди дбають про ліси. На місці зрубаних дерев висаджують нові дерева, кущі, підсівають трави. Щоб запобігти витоптуванню трав'янистих рослин, прокладають дороги, стежки. Влаштовують місця для привалів, вогнищ» [4, с. 98].

Учням запропоновано скласти пам'ятку «Правила поведінки в лісі» і презентувати її в класі [4, с.128]. На наш погляд, доречним стане *дидактична гра «Можна-не можна»*.

Під час вивчення *теми «Рослини і тварини прісних водойм»* другокласники ознайомлюються із текстами, поданими у підручнику, про щуку, сома, і, розглянувши малюнки, користуючись додатковою літературою (словниками, енциклопедіями) складають розповіді про одного з них. З метою формування в учнів творчого мислення доречним стане проведення *дидактичної гри «Одного разу я запитала у риби (щуки, сома, карася, золотої рибки): «Як тобі живеться у твоєму царстві?»*. Методика проведення цієї гри полягає в тому, що учень вибирає собі рибку і придумує

історії про життя цієї тварини. Це завдання найкраще виконувати в парах або групах [4, с. 128].

Варто зауважити, що у контексті досліджуваної проблеми нами також детально проаналізований *підручник для 1 класу (частина 2) «Я досліджую світ» авторів О.Л.Іщенко, О.М.Ващенко, Л.В.Романенко, К.А.Романенко, О.М.Кліщ*, виданий у м.Києві видавництвом «Літера ЛТД» у 2019 р. [30] та *Зошит дослідника до підручника з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» цих же авторів* [10]. Детальний аналіз підручника та зошита дослідника дозволяє стверджувати, що завдяки вмілому поєднанню текстового та ілюстративного матеріалу учні в такий спосіб мають змогу досліджувати певні цікаві явища.

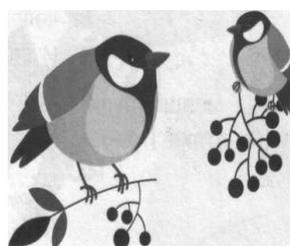
Зокрема, під час вивчення *теми уроку «Пізнаємо себе і світ»* автори пропонують творчу роботу з використанням групової форми навчальної діяльності. Наприклад: «У групах потрібно підготувати доповіді з інформацією про те, де живуть діти, використовуючи подані авторами ілюстрації» [30, с. 56]. Акцентувалося на наступному: «Коли ви виростете, то будете працювати у великій компанії або на маленькому підприємстві. А може, у вас буде власна справа. Однак у кожному разі вам потрібно буде співпрацювати з іншими людьми. Тому вже сьогодні важливо навчитися розподіляти обов'язки, вміти керувати і виконувати завдання, йти разом до спільної мети» [30, с. 29].

Зазначаємо, що цікаві завдання із використанням технології формування творчої особистості вміщені авторами під час опрацювання *теми «Наша країна Україна»*. Використовуючи зміст вміщеного наукового тексту, учням пропонуються створити свою карту асоціацій «Україна – наша Батьківщина» [30, с. 63], а під час вивчення *теми «Природа Україна»* авторами запропоновано такі завдання творчого характеру:

«Чого більше на території України – рівнин чи гір? Які гори розташовані на заході України, а які – на півдні? Які гори більші – Кримські чи Українські Карпати? Які гори вищі? Яким кольором на карті позначено вашу місцевість? Опишіть, яка природа вас оточує» [30, с. 65]. Перед учнями у створених групах

постає завдання – знайти у додаткових джерелах відповідну інформацію про п'ять цікавих фактів про гори Карпати. Потім учні в класі мають презентувати свої результати дослідження [30, с.67].

Варто зауважити, що під час опрацювання **теми заняття «Спільноти тварин»** автори пропонують розглянути малюнки із зображенням синиць, читають науковий текст про спільноти тварин і у групах з'ясовують, які із згаданих спільнот об'єднують свійських тварин, чим ці спільноти відрізняються від угруповань диких тварин тощо [30, с.103].

Потім учням автори радять прочитати текст Наталією Кібець під назвою «Ліс»: «Холодно. Пронизливо завиває у верховітті вітер, десь раз у раз жалібно скрипить гілка. А коли вщухне вітер, густий туман розіллється навкруги і падає великими краплинами з гілок на землю. Далеко проглядається оголений листяний ліс... Але ось раптом залунав веселий посвист синиці. Вони не залишають рідних місць, а збираються в зграї і мандрують по лісах, міських парках, садках. Синиці – корисні пташки. У народі кажуть: «Синиця – невелика птиця, проте пара синиць сад від гусені збереже...» [30, с. 103].

Запропоновані під текстом завдання автори радять виконати в групі: «Доведіть або спростуйте думку: «Синиці взимку мандрують по лісах, міських парках, садках. Отже, вони – перелітні птахи. З'ясуйте, навіщо синиці збираються у зграї?» [30, с. 103].

У межах окресленої проблеми варто зауважити, що ми також детально проаналізували **підручник «Я досліджую світ» для учнів 2 класу ЗЗСО**, представлений у 2 частинах авторів **Іриною Грущинською та Зоєю Хитрою**. Цей навчальний підручник виданий у м. Київ видавництвом УДВЦ «Оріон» у 2019 р. з наявною кількістю сторінок – 144 [6].

Ми проаналізували ч. 1. Зауважуємо, що у цьому підручнику є вміщено цілу низку рубрик. Важливе місце займає одна з них – це «*Фантазуємо та театралізуємо*». Оскільки наша магістерська робота пов'язана з проблемою формування творчого мислення в учнів у ході навчання природничої освітньої галузі, ми акцентуємо на наступних темах змістової лінії «Я у природі».

Так, наприклад, під час вивчення *теми «Моє відкриття «Людина і природа восени»* автори пропонують поспостерігати за явищами природи впродовж року [6, с. 24], а у ході опрацювання *теми «Моє відкриття: доба, рік, зимові місяці»* (параграф 46), оскільки вона інтегрується з громадянською та історичною ОГ, автори у парах пропонують учням поставити сценку під час святкування свят узимку:

1 – прикрашання новорічної ялинки; 2 – вітання з Новим Роком рідних і знайомих (с. 67). Керуючись цією ж рубрикою, автори пропонують вибрати і зобразити емоції святкового настрою, вибравши радість, цікавість, невдоволення, хвилювання, незадоволення, сподівання тощо. Вартісним є вміщений словничок корисних висловів, а саме: «Щиро дякую за пораду; Ви дуже любязні. Дякую за допомогу тощо» (С. 70) [6].

Під час вивчення *теми «Моє відкриття «Земля – наша рідна Планета»* (параграф 58) вміщено питання для роздумів «Чи можна дійти до краю Землі». З цією метою на С. 84 є вміщена рубрика «Фантазуємо та театралізуємо», в якій учні 2 класу можуть подумати і розіграти ситуацію, коли їм у житті може знадобитися вміння знаходити сторони горизонту.

Під час вивчення *теми «Культура народів світу»*, яка інтегрується з громадянською та історичною освітньою галуззю, учні мають, об'єднавшись в групи, придумати й розіграти діалоги – представників різних народів, скориставшись допомогою дорослих, вміщеної на с. 90.

Під час вивчення *теми «Як знайти Україну на карті світу та Європи»* автори радять учням виконати творче завдання – інсценізувати вислови «Зустрічай гостей з хлібом і сіллю» (С. 94) [6].

Як підсумок до цієї теми на с. 101 вміщено тестові завдання, одне з них є творчого характеру, зокрема: «Роздивися один із малюнків, що брав участь у конкурсі «Україна моєї мрії» і дати відповідь на питання «Які символи ти бачиш?»».

У ході вивчення *теми «Коли рослини весну зустрічають»* учні ознайомлюються з календарем весняних змін у житті рослин, розглядають світлини з ранньоквітучими рослинами, звертають увагу на рослини і тварини, занесені до Червоної книги України. Після цього їм запропоновано придумати сценарії для постановки невеличкої вистави про життя ранньоквітучих рослин і зіграти їх (с. 111).

Також зауважуємо, що на с. 115 – 118 є вміщена *тема «Які турботи приносить весна звірам»* учні, користуючись рубрикою, мають завдання придумати, що розповідають звірі один одному про своє життя навесні, а також скласти діалоги й відтворити їх в ролях [6].

При вивченні *теми «Які існують правила безпечної поведінки влітку»*, зінтегрованою з соціальною та здоров'язберезувальною освітньою галуззю, учням запропоновано пригадати, який відпочинок є корисним для здоров'я і з цією метою вони мають продемонструвати, що вони роблять у нижче поданих випадках, а саме: «твій друг або подруга порізалися гострим предметом; твою молодшу сестричку вжалила оса; ти впав і забив коліно» тощо [6, с. 136].

На наступній сторінці також вміщене цікаве завдання, яке містить творчий підхід: «Чому птахи влітку припиняють свої «співочі концерти?» з поданим переліком припущень: «відлітають на гастролі; починають вигодовувати своє потомство; заклопотані будівництвом гнізд» [6, с. 138].

Отже, як бачимо, зміст нормативних освітніх документів та навчально-методичного забезпечення для початкової школи свідчить про те, що проблема формування творчого мислення в учнів початкових класів посідала важливе місце в освітньому процесі початкової школи.

РОЗДІЛ II. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

2.1. Методика проведення констатувального етапу експерименту

Експериментальне дослідження проводилось у третіх класах КНЗ Доброгостівського ЗЗСО I-III ступенів імені Івана Боберського Трускавецької міської ради Дрогобицького району Львівської області. Експеримент полягав у тому, що в одному із класів (3-А клас (21 учень) – експериментальний) в освітньому процесі під час проходження педагогічної практики на уроках/заняттях «Я досліджую світ» ми систематично використовували нестандартні завдання, які потребували від школярів творчого підходу. А в іншому класі (3-Б клас (23 учні) – контрольний) навчання проводилось традиційно із застосуванням типових вправ та завдань.

Експериментальне дослідження проводилося у три етапи – констатувальний, формувальний та контрольний. На кожному із перелічених етапів ми ставили завдання. Також, як уже зазначалося у попередньому розділі, на констатувальному етапі ми зібрали та систематизували психолого-педагогічну та навчально-методичну літературу, детально проаналізували нормативно-правові документи, провели інтерв'ювання та бесіди з вчителями та учнями початкових класів, а також вели спостереження за освітнім процесом в 3-А та 3-Б класах КНЗ Доброгостівського ЗЗСО I-III ступенів імені Івана Боберського, виявили рівні засвоєних знань шляхом проведених *тестових завдань та систему творчих завдань*.

На формувальному етапі ми застосовували завдання творчого характеру, а на контрольному етапі педагогічного дослідження ми визначали результативність дослідження на основі порівняння результатів, одержаних на першому та третьому етапах.

Отже, на проведеному констатувальному етапі експерименту здійснений нами аналіз дозволив зробити висновки про те, що в нормативно-правових

документах та навчально-методичному забезпеченні – підручниках та зошитах з друкованою основою, що служили підручниками, проблемі формування творчого мислення в учнів початкових класів приділяється особлива увага.

Зауважуємо, що на цьому етапі ми також ставили завдання – простежити стан дослідження окресленої проблеми в шкільному середовищі. З цією метою у Центрі післядипломної освіти та довузівської підготовки у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка серед вчителів початкових класів, які проходили курси підвищення кваліфікації, ми провели *онлайн-опитування*, оскільки нас цікавила низка запитань, пов'язана з окресленням теми дослідження. Таким чином, ми просили учителів дати відповіді на низку питань, а саме:

«За якою освітньою програмою вони здійснюють освітній процес?», «На формування яких способів мислення учнів в освітньому процесі акцентуєте увагу?», «Чи віддаєте перевагу формуванню творчого мислення учнів?», «Якщо так, то які форми й методи ви використовуєте?», «Чи вважаєте ви, що молодший шкільний вік є сенситивний для формування творчих здібностей?», «Чи знайомі ви з технологією формування творчої особистості?», «Чи відомі вам такі методи технології формування творчої особистості, як мозковий штурм, метод моделювання маленьких чоловічків, метод синектики – аналогії, метод фокальних об'єктів?», «З якими творчими завданнями учні успішно справляються, а під час яких вони стикаються з труднощами?».

В опитуванні взяло участь 42 респонденти. Аналіз відповідей дозволив стверджувати, що серед опитаних 71,4 % здійснюють навчання за Типовою освітньою програмою для закладів загальної середньої освіти I ступеня, розробленою автором Р.Шияном, 16,6 % – працює за тою ж програмою укладача О.Савченко, а 11,9 % – за науково-педагогічним проєктом «Інтелект України». Нами також було з'ясовано, що половина учителів (50%) використовує елементи зазначеної технології, методику проведення якої вони знаходять в Інтернет-ресурсах, а також використовують матеріал, вміщений на

шпальтах педагогічної преси, наприклад «Розкажіть онуку», «Початкова школа», «Початкова освіта».

З метою формування в учнів творчого мислення більша частина опитаних (76,2%) використовують низку ігрових технологій, застосовують «Асоціативний куш», «Мозковий штурм», «Незакінчене речення» та ін. Однак, зауважуємо, лише 16,6 % учителів відомий метод моделювання маленьких чоловічків. Ми також з'ясували, що на заняттях «Я досліджую світ» та у позакласній роботі з природничої освітньої галузі дуже рідко учителі використовують методом синектики як особливий різновид аналогії з метою формування в учнів творчого мислення.

Тому стверджуємо, що форми й методи технології формування творчої особистості носять поверхневий несистематичний характер, що свідчить про актуальність та елементи новизни нашого педагогічного дослідження. Тому проведений нами експеримент дозволив втілити завдання на формувальному етапі, а на контрольному – перевірити, на скільки ця методика виявиться ефективною.

Отже, основна мета нашої експериментальної роботи полягала у перевірці гіпотези дослідження, яка ґрунтувалася на припущенні, що виконання учнями творчих завдань на заняттях інтегрованого курсу «Я досліджую світ» буде ефективним за умови формування в учнів вміння творчо мислити.

Зауважуємо, що засвоєння учнями знань охоплювало *три рівні*. Так, на першому рівні ми з'ясували, на скільки учні сприймають матеріал, на другому – як вони можуть застосувати в подібній ситуації, а на третьому – чи вміють творчо використовувати знання в новій ситуації. Таким чином, ми з'ясували, як впливає систематичне використання завдань творчого характеру на розвиток творчого мислення в учнів.

На констатувальному етапі у ході експерименту нами вивчалася й діяльність самих учнів під час розв'язання запропонованих нами завдань, які потребують творчого підходу. З цією метою ми провели низку *спостережень* на заняттях інтегрованого курсу «Я досліджую світ», акцентуючи на темах

змістових ліній природничої освітньої галузі. Ми спостерігали за діями учнів, аналізували їх відповіді, проводили *бесіди* з ними та учителями про корисність творчих вправ для формування учнів як творчих особистостей, оскільки молодший шкільний вік справді виявився сенситивним.

Проаналізувавши результати роботи у 3-А експериментального класу цього освітнього закладу, ми побачили, що майже всі учні справляються із завданнями такого виду, оскільки вони їм подобаються. Ми також з'ясували у ході проведення бесід з учнями експериментального класу, що вправи творчого характеру збуджують їх пізнавальний інтерес та активізують їх навчальну діяльність. Аналогічні спостереження були проведені у 3-Б класі цієї ж школи. Тому завдання *формувального етапу експерименту* полягало в тому, які творчі завдання необхідно використовувати і як вони допомагають учням творчо мислити, а отже – сприяють у формуванні їх як творчих особистостей.

Так, на першому етапі експерименту у експериментальному і контрольному класах ми провели *тест* на визначення гнучкості конструювання фраз за початковими літерами слів, пропонували їм конструктор ЛЕГО з метою скласти у правильній відповідності кольори веселки, а потім на початкову букву кольору створити розповідь. Або ми малювали геометричну фігуру – коло, трапецію, квадрат, ромб, а учні мали домалювати, доповнити відповідними деталями, щоб утворився предметний малюнок. Наприклад – коло – сонечко, глобус, божа корівка, соняшник; овал – повітряна куля, метелик; прямокутник – коробка, книжка, плитка шоколаду тощо.

На цьому етапі експерименту в експериментальному класі ми запропонували учням й таку *систему творчих завдань*:

- продовжити речення («нежива природа – це....»);
- вибрати зайве слово (оса, бджола, жук-олень, метелик, павук, муха);
- вставити потрібне слово («скоро – літо»);
- узагальнити слова (скорпіон, кліщ, павук – ...)
- утворити якнайбільше слів із запропонованого (гідроелектростанція);

- записати слова так, щоб наступне починалось з останньої літери попереднього слова;
- підібрати споріднені слова (ліс, річка, літо);
- придумати закінчення казки [22; 26].

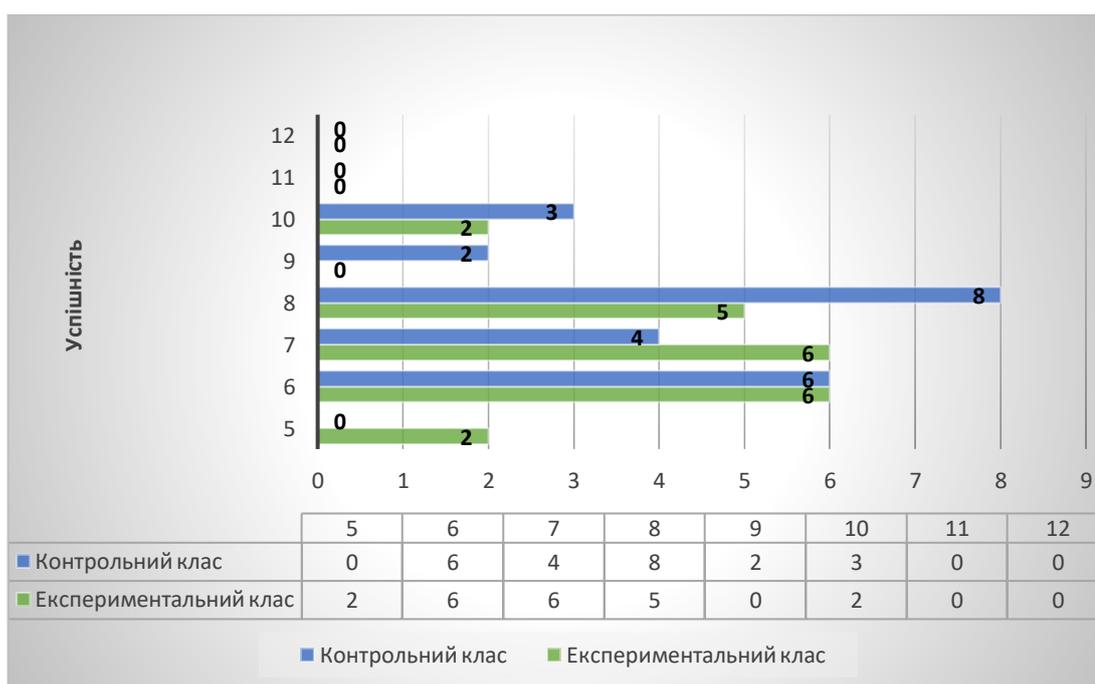
На основі проведеного завдання результати такого тесту та підібраних завдань, що містили творчий характер, були майже однаковими і в контрольному, і в експериментальному класах, що дало змогу констатувати факт, що рівень сформованості творчого мислення є недостатнім. Це відображено у таблиці 1 та діаграмі 1.

Таблиця 1

Успішність учнів з виявлення рівнів творчого мислення в учнів на початку проведення експерименту

Успішність (бали)	Кількість учнів	
	Експериментальний клас	Контрольний клас
5	2	0
6	6	6
7	6	4
8	5	8
9	0	2
10	2	3
11	0	0
12	0	0

Діаграма 1

Таким чином, результати констатувального експерименту показали недостатній рівень сформованості творчого мислення в учнів як контрольного, так і експериментального класів, що дозволило нам підготувати цілу низку завдань з творчим підходом і використати цю методику на наступному етапі експерименту – формувальному.

2.2. Методика проведення формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту

Ми ставили завдання – бути водночас і дорослим, і дитиною, а найголовніше – бути спокійним, доброзичливим, толерантним. З цією метою ми учнів експериментального класу залучали до виконання низки вправ, які подаємо нижче.

Вправа 1 «Дарую посмішку». Учні сідали півколом, бралися за руки, дивилися сусідові в очі й дарувати посмішку. Наступне завдання ускладнювалося таким чином – потрібно було сказати своєму сусідові декілька добрих слів, похвалити, а сусід мав відповісти: «Дякую, мені приємно».

Вправа 2 «Добра тварина». Учні ставали в коло і бралися за руки. Й промовляли: «Ми – одна велика добра тварина. Послухаймо, як вона дихає (всі прислухалися до свого дихання та дихання своїх сусідів). Стараймося також бути добрими, як ця тварина».

Акцентуємо, що цю вправу ми використали, коли учні були неуважними. У ході проведення таких вправ ми з'ясували, що ці вправи допомагали учням заспокоїтись, більш зосереджуватись, вони знижували агресивність, виховували почуття дружби, тобто формували в учнів низку позитивних якостей [27; 28].

Також зазначаємо, що на уроках «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь) ми приділяли увагу проведенню урокам серед природи, оскільки вважаємо, що природа сприяє розвитку дитячої фантазії. З цього приводу ми скористалися педагогічною спадщиною Василя Сухомлинського, на яку ми акцентували у підрозділі 1.3. Зауважуємо, що на таких уроках учні вбирали

побачене всіма органами чуття, їх охоплювало почуття краси й доброти. Учням вдавалося в навколишньому середовищі виділяти незвичайне, зосереджувати увагу на унікальності природних явищ, розвивати в них фантазію та уявлення. Тому, вважаємо, що подані нами творчі завдання навчали учнів фантазувати, а значить – творчо мислити.

Ми скористалися методичним доробком сучасного науковця Олени Біди, а саме низкою цікавих, на наш погляд, **завдань**:

- Охарактеризуйте лісові квіти (зозулині черевички, фіалку, лісову лілію тощо) та асоціювати їх (*завдання на аналогію*). Спробуйте назвати кольори та відтінки до цих квітів. Подумайте, чи є характер у цих квітів і чи можуть вони залежати від їхнього кольору? Асоціюйте ці квіти.

- Подивіться на небо та опишіть хмарки. Подумайте, на що вони схожі? Утворивши пари чи групи, придумайте цікавий сюжет.

Також, варто зауважити, ми залучали учнів до *складання власних загадок за аналогією*. Справитися учням з цим завданням допомогли ключові слова, які римувалися, їх ми записували на ватмані паперу у «зеленому класі», розташованому на одній із локацій екологічної стежини.

Такий вид роботи учні виконували під час вивчення теми «Дерева, кущі, трав'янисті рослини». У пригоді стали нам і такі завдання творчого характеру: «Спробуйте пояснити, чому вербу називають плакучою, березу – кучерявою, тополю – стрункою, а дуба – могутнім?», «Що нагадують вам крони окремих дерев, наприклад, берези, дуба, тополі, верби?» [3; 11; 19].

Важливе місце було нами відведено також проведенню *екскурсіям та прогулянкам*. Так, наприклад, ми пропонували учням справитися з такими завданнями: «Якби ти перетворився на деревце, яких би ти хотів мати друзів? Як ти думаєш, про що можуть розмовляти метелики, бабки, бджілки чи краплинки роси?». У ході проведення бесід з учнями ми з'ясували, що їм сподобалося виконувати такі завдання на перевтілення, як «Уяви себе домашнім улюбленцем. Подумай, для кого ти живеш, хто міг би бути твоїми

друзями, а хто – навпаки ворогами, яка могла б, на їх погляд, бути улюблена їжа, улюблений одяг, колір, улюблене заняття?» [21; 22; 28].

Таким чином, учні експериментального класу аналізувати предмети неживої й живої природи, що спостерігалися у довкіллі, переосмислювали подану інформацію, а потім використовували знання для інших видів діяльності на інших навчальних предметах.

Важливе місце у межах нашого дослідження ми приділяли *трудовій діяльності* учнів, завдяки якій в учнів формувалася велика відповідальність за доручену їм справу. Це стосувалося озеленення території та класної кімнати, догляду за квітниками, акваріумними рибками та хом'ячками, які жили в тераріумах живого тваринного куточка, вміщеного у класі.

Цікавим для учнів стало складання книжки-саморобки із використанням *емпатійної аналогії*, коли кожна група уявляла себе або рослиною, або тваринкою. З довідниково-енциклопедичної літератури чи гаджетів учні в група збирали інформацію, а потім придумували цікаві ідеї, фантазуючи, хто їх може образати в реальному житті і як цього можна уникнути, звертаючись до людини зі своєрідними закличками.

Також учням ми давали *ігрові завдання, які містили суперечності* (наприклад, розказати про властивості парасольки: яке завдання має складена парасолька, якщо велика є зручною для захисту, а мала – для використання. Активними учні були при вирішенні завдань на тему «Добре – погано». Наприклад сонце – це добре, тому що буде врожай, можна позасмагати, покупатися в річці, але це, водночас, і погано, оскільки можна одержати сонячний удар, можуть бути посушливі дні, а від спраги можуть постраждати рослини й тваринки [16].

Варто зауважити, що ми також для учнів створювали *проблемні ситуації*, скориставшись науковим доробком науковця М.Гриньової: «Ми зовсім не чуємо, як падають сніжинки. Вони безшумно опускаються на гілля, землю, дахи будинків. А чому ж, будучи такими легенькими, вони риплять під ногами?» [18, с. 210]. Учні робили висновок, що сніг рипить, тому що

сніжинки ламаються, а оскільки їх дуже багато, то й рипіння є відчутним.

Ми також пропонували учням пограти в *гру* «Уяви, що ...», методика якої полягала наступному:

«Уявіть, що ви... небо. Що ви бачите на ньому? Яке воно? (перед тим ми з учнями читали оповідання В.Сухомлинського «Я хочу сказати своє слово»), Що ви відчуваєте? Учні уявляли себе квіткою, полем, весною... А тепер уявіть, що я вас поливаю із поливальниці чарівною водою (імітувала лиття) і ви перетворюєтеся на квіти. (Психогімнастика). Бачу, що пелюстки ваші стали ніжними, різнокольорові, а стебла гнучкими» [3; 13]. «Погойдайте мені своїми голівками, поворушіть пальчиками-листочками.

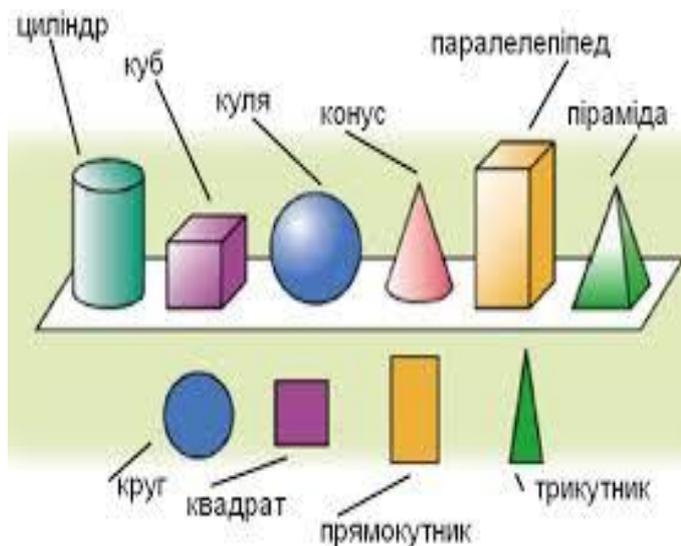
Або: уявіть, що ви є маленькими насінинами, які проростають з землі» [13]. «Присядьмо, обхопіть свої голови руками. Уявіть, що пригріло сонечко – і ви з насіннячка почали проростати – почалося життя. Спробуйте підняти свої голівки, покажіть свої долоньки. Це появилася малесенький паросток. Пішов теплий літній дощ, а сонечко почало пригрівати і паросток підняв свою голівку. Лагідний вітерець нас погойдує і ми бачимо, як різнокольорові метелики кружляють над нами у танку. Даваймо привітаймося з теплим сонечком, лагідним вітерцем, відчуймо їх присутність та красу» [13].

Після проведеної гри ми запитували в учнів, що ми можемо зробити доброго для Матінки-Природи, як потрібно себе поводити у лісі, в полів, на луках. Учні пригадували прислів'я та приказки про природу і робили висновок, що «Природа, як непрочитана книга, яку потрібно читати і постійно в неї навчатися» [28].

Потім ми учнів запросили взяти участь в *уявній подорожі* – до Дядька Потічка. Ми називати слово, яке позначало дію. Наприклад, «ліс – прокидається, шумить зеленіє,... Соловейко – співає... Земля – квітує... Росинка – ... Квіточка – .. Бджілка– ... Метелик – ... Листочок–...Промінчики – ... Хмарки – ...Потічок – ...

Варто зауважити, що у ході вивчення *теми «Спостереження за явищами природи»* ми пропонували учням з вміщених геометричних фігур назвати ті, які

можуть нагадувати форму планети Земля:

Або пропонували предметні малюнки, а учні мали назвати спільні ознаки між ними:

Під час вивчення *теми «Час, доба, пори року»* ми пропонували учням такі поетичні рядки *Людмили Гордієнко*:

«Пори року, ніч і день
Все весь час міняється.
Зрозуміємо тепер,
Як це відбувається

Всім планетам принесло
Сонце, світло і тепло.
Чим планета *ближче*, -
Тим одержить більше.

Планета рідна нам – Земля
Навколо сонця теж кружля.
Наче *балерина* на стрункій нозі,
Вічно обертається на своїй осі.

Якщо бачить сонечко –
День для всіх настав.
Ну а з боку іншого –
Морок всіх приспав!

Так і відбувається,-
Кругом голова.
День плюс ніч дорівнює
Для людей *доба*.

Якщо сонечко близенько,-
Літо розквіта.
А далеко сонечко –
Сніг і холода.

Ось весна із осінню,
Дощові пори.
Рівну відстань вибрали,
Наче дві сестри.

Рівно сонце гріє їх
І тепло несе.
На Землі від сонечка
Є залежним все» [14].

Під час вивчення *теми «Тварини в природі»* ми пропонували учням з метою формування в них творчого мислення такі *ігрові пізнавальні завдання*:

Гра «Колекціонери: Учні утворювали групи. Одні «колекціонували» назви хижих тварин, інші – всеїдних, записували у зошитах назви тварин, потім підсумовували, визначали переможців – колекціонерів у кожній групі.

Гра «Естафета»: Завдання полягало в тому, хто більше напише на дошці назв тварин відповідного виду, наприклад, шкідників-комах. Закінчували гру загадками про непрошених гостей у садах й городах.

Варто зауважити, що окремі уроки ми проводили як *уроки-рольові ігри*, оскільки під час їх проведення за допомогою казкових персонажів, іграшок, елементів змагання тощо створювали ігрові ситуації, які потребували відповідного вирішення. Ми прийшли до висновку, що найефективніше використовувати ігри під час повторення, коли необхідно, наприклад,

перевірити знання про природничі об'єкти, охарактеризувати представників класів, запам'ятовувати їх види та представників тощо. У пригоді нам ставали гербарії, колекції, зоологічне та географічне лото, LEGO-конструктори, загадки, прислів'я, народні прикмети, вікторини, вправи тощо.

Для розвитку логічного мислення та усного мовлення учнів ми проводили такі ігри, як «Що змінилося», «Чого тут не вистачає», «Що сталося б, якби...».

Важливу роль відігравали вправи на вилучення зайвого, учням до вподоби були й сюжетні ігри, вони розвивали в них уявлення, спостережливість, спонукали до самоконтролю, допомагали підвищувати самооцінку, оскільки у різних ситуаціях набиралися життєвого досвіду. Також добре прислужилися й ігри з використанням контуру. З цією метою, наприклад, вивчаючи карти півкуль, ми пропонували учням на контурах виділити материки чи океани, а потім їх показувати на карті.

Для закріплення навчального матеріалу нам у пригоді ставали й географічне чи зоологічне лото. Так, наприклад, вивчаючи природні зони, ми використовували гру «Перекличка природних зон», методика проведення якої полягала в тому, що ми підбирали низку завдань, які дозволяли закріпити учням вивчений ними матеріал і перевірити свої знання в ігровій формі [19].

З метою розвитку кмітливості в учнів ми використовували загадки про рослини, тварини, явища природи. Зауважуємо, що їх ми використовували на різних етапах уроку. Також пропонували учням перевіряти народні прикмети, ввівши у класному календарі рубрику «Прикметі вір, але й перевір».

На уроках «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь) ми пропонували учням не лише розгадувати «шифровки»-ребуси, а й навчали учнів складати їх самим. Також нам знадобилися:

- шаради («Перше – знак усім відомий, Друге – ворог злій війні; Прочитаєш все в цілому – Вийде місто на землі (жито – мир – Житомир»)) [19];
- метаграми (коли одну букву замінюємо іншою) («Невеличка тече річка, у Дніпро впадає, Як змінити «р» на «л» - по лісу блукає (Рось – лось))» [27];

- анаграми (коли читають слова навпаки) («На мені молотять хліб, віють, сушать кілька діб, А якщо з кінця читати – Будуть миші враз тікати (кіт – тік)») [28];

- логогрифи (коли до зашифрованого слова додаються або з нього вилучаються букви) («Люблять нас усі збирати Після дощику в ліску. А як букву «г» відняти, Будем плавати в ставку (гриби – риби)») [27];

- хвилинки-цікавинки (один учень розповів про відмінність між зайцем-біляком та зайцем-русаком);

- конкурси на складання казок за опорними словами: кігтики, пухнастий хвіст, парашут, дітки, парасольки, свято, чарівник);

- малюнкові кросворди;

- цікавинки (Швидкість польоту сокола – до 36 км/год; жайворонки може співати з висоти 600 м; найбільше зубів має звичайний слимак – 14175; довжина окремих китів може досягати 33 м, їх вага тіла – 120 т, а серця 600 – 800 кг, як у великого коня [28].

Спостерігаючи за учнями експериментального класу, ми пересвідчилися в тому, що ці завдання були цікавими для учнів, вони розвивали в них допитливість, спостережливість, мотивували їх ставати кращими знавцями свого рідного краю.

Варто зауважити, що для того, щоб учням було цікаво, ми придумували різну систему заохочень учнів, а саме: як відзнака активності – кольорові малюнки, за корисні справи – подарунки-іграшки, за відмінно виконану роботу – смаколики у вигляді шоколадних медалей, за високі досягнення – фотографії учнів були розміщені на зірках-планетах, а в учнівських щоденниках ми дякували батькам. Важаємо, що такий диференційований підхід стимулює учнів ще краще працювати на уроках і проявляти свої творчі здібності.

Таким чином, на основі проведеного експериментального дослідження ми можемо стверджувати, що систематичне використання таких творчих вправ і завдань дозволяло значно підвищувати не лише загальний рівень знань, а й

створювати основу для розвитку творчого потенціалу молодших школярів, що, в свою чергу, забезпечувало активізацію їх пізнавальних інтересів.

Варто зауважити, що на *контрольному етапі* нашого дослідження у ході проведення уроків-екскурсій з метою формування вміння спостерігати за учнями обох груп – експериментальної та контрольної – ми залучили їх до написання контрольної роботи, завдання для якої було укладено відповідно до чотирьох рівнів – низького, середнього, достатнього і високого.

Так, *завдання низького рівня* були такі:

Продовжіть речення: «Заходь у ліс, як у.....», «Дякуємо за чисті .....

«За кожну приручену тварину несеш велику відповідальність перед .....

За виконання цього завдання учні могли отримати максимум *10 балів*.

Завдання середнього рівня полягало в тому, що серед запропонованих слів, розміщених в дужках, потрібно було вибрати найбільш вдаліші:

1. Не будемо заглядати у (пташині гнізда, чужу тарілку, віконце) і руйнувати їх.

2. Не можна брати до рук (шкільні портфелі, пташині яйця, цікаві книжки).

3. Не будемо порушувати (правила дорожнього руху, тишу та спокій, сон) в лісі чи узліссі. За виконання цього завдання учні могли отримати *20 балів*.

Достатній рівень охоплював завдання на вибір правильних відповідей з довідок:

«Важко жити ....., які залишилися зимувати, узимку, особливо зимою морозною й сніжною. Їм знадобиться як ніколи особлива допомога ....., Люди роблять для них ....., Для .... кладуть ....., синичок частують ....., а ....., пригощають насінням гарбузів, соняшника, насінням динь, кавунів, клена, ясена.

Довідка: птахам сойок, засушені крихти хліба, людини, горобців, годівнички, несоленим салом.

Це завдання оцінюється *30 балами*.

Завдання високого рівня було таким: 1) потрібно було пригадати казки про рідний край, які допомагають учням ставитися до рослин і тварин з

великою увагою і змінити в тих казках або початок, або кінцівку; 2) скласти казку про скарги представника грибного, рослинного чи тваринного світу (про одного з представників на вибір) (40 балів, кожне з яких – по 20 балів.).

Результати оцінювання розробленої нами контрольної роботи були такими: в експериментальному класі – 7 учнів (33,3 %) продемонстрували «високий рівень», 14 учнів (66, 6 %) – «достатній», і жоден учень (0 %) не продемонстрував «середній рівень»; в контрольному класі – 3 учень (13 %) продемонстрував «високий рівень», 14 учнів (60,8 %) – «достатній», а 6 учнів (26 %) – показали «низький рівень». Аналіз результатів нами представлений у таблиці 2 та діаграмі 2.

Таблиця 2

Успішність учнів з виявлення рівнів формування творчого мислення в кінці проведення експерименту

Успішність (бали)	Кількість учнів	
	Експериментальний клас	Контрольний клас
5	0	0
6	0	6
7	3	4
8	8	8
9	3	2
10	4	3
11	2	0
12	1	0

Діаграма 2

Діаграма 2 – Рівні знань учнів з формування творчого мислення учнів експериментального та контрольного класів

Аналіз даних констатувального та формувального етапів експерименту засвідчує про збільшення кількості учнів з високим рівнем знань формування творчого мислення на фоні зменшення кількості учнів з низьким рівнем знань з формування творчого мислення в експериментальній групі. В учнів експериментальної групи цей рівень виявився значно вищим за рівень учнів з контрольної.

Отже, проведене експериментальне дослідження підтвердило ефективність використання різноманітних творчих завдань, яке ефективно впливає на формування в учнів творчого мислення, формує в них творчу активність, сприяє ставати творчими особистостями в майбутньому. Результати проведеного нами експерименту свідчать про те, що розроблена нами методика є достатньо вагомим засобом підвищення загального інтересу до вивчення природничої освітньої галузі у початковій школі.

Загалом, результати дослідження підтвердили гіпотезу про зростання рівня формування творчого мислення учнів експериментальної групи за умови ефективного проведення уроків/занять «Я досліджую світ» з використанням різноманітних завдань та вправ, що позитивно впливає на формування учнів як творчих особистостей.

Теоретичний аналіз проблеми формування у молодших школярів творчого мислення та одержані результати констатувального й формувального експерименту стали базою для розроблення методичних рекомендацій, які, на наш погляд, добре прислужаться учителям початкових класів. Ці рекомендації можна використовувати не лише на уроках/заняттях «Я досліджую світ» (природнича освітня галузь), а й у процесі навчання учнями соціальної та здоров'язбережувальної, громадянської та історичної.

З метою формування творчого мислення в учнів початкових класів ми рекомендуємо постійно створювати позитивне та стимулювальне здоров'язбережувальне освітнє середовище, в освітньому процесі систематично використовувати ігрові та інтерактивні методи, заохочувати комунікацію та командну роботу, надавати можливості для самостійного пошуку рішень та

надавати підтримку і визнавати творчі досягнення. Тому ми пропонуємо учителям початкових класів такі поради:

1) створювати сприятливе освітнє здоров'язбережувальне середовище з: *використанням загальних візуальних матеріалів* шляхом розміщення кольорових ілюстрацій, карток із завданнями та плакатів з метою зацікавлення учнів творити; *забезпеченням різноманітних матеріалів* для виконання таких творчих процесів, як малювання, ліплення, а також створення ігор, що розвивають творче мислення в учнів;

2) застосовувати інтерактивні та ігрові методи з:

- *використанням ігор* для розвитку творчих здібностей учнів;
- *залученням учнів до активної участі, організовуючи роботу в парах та групах*, а також пропозицією учням індивідуальних завдань на пошук рішень.

3) Інтегрувати мистецькі елементи з:

- *використанням мистецтва шляхом залучення до малювання, слухання музики та здійснення театралізованих ігор до уроків;*

4) Розвивати комунікативні навички з:

- *проведенням обговорення, стимулюючи учнів до спілкування через діалоги та групову роботу;*

5) Стимулювати творчу діяльність з:

- *наданням можливості висловлювати свої думки та ідеї на папері;*

6) Підтримувати та визнавати творчі досягнення зі:

- *створенням позитивну атмосфери, щоб кожна дитина відчувала успіх і була підтримана в своїх починаннях.*

7) адаптувати завдання з:

- *врахуванням інтересів, щоб зробити процес навчання цікавим та ефективним.*

Вважаємо, що ці рекомендації є вартісними і ними зможуть скористатися учителя початкових класів з метою здійснення ефективного освітнього процесу, зокрема й процесу навчання природничої освітньої галузі у ході проведення занять інтегрованого курсу «Я досліджую світ» [14].

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дали підстави для таких висновків:

Сьогодні в епоху різноманітності гаджетів енциклопедичні знання перестають бути важливою цінністю, а оскільки більшість навчального часу відводиться репродуктивній, нетворчій діяльності, особливе місце займає проблема творчого розвитку кожної особистості, зокрема учнів початкових класів. З цією метою посилюється значна увага до розвитку їх творчих здібностей.

У зв'язку з цим завдання закладів загальної середньої освіти, зокрема початкової школи, полягає у підготовці учнів до життя, навчати їх не лише критично мислити, тобто закладати в них вміння здійснювати аналіз, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, вибирати цінне та необхідне, а зайве та непотрібне – вилучати, а й творчо підходити до вирішення ситуацій. Тому в основі компетентнісного навчання, що на сьогодні стало викликом, лежить формування в учнів творчого мислення.

У першому розділі простудійовано компетентнісну початкову освіту як важливий інноваційний підхід реалізації Концепції НУШ, що передбачає формування у молодших школярів цілої низки цінностей з метою застосування їх у повсякденному житті. Розкрито мету та особливості компетентнісної початкової освіти та обґрунтовано компетентнісне навчання як опанування учнями відповідних компетентностей, зокрема творчих, підкреслюючи, що компетентнісні завдання мають місце в освітньому процесі початкової школи, в тому числі й процесі навчання природничої освітньої галузі, і вони реалізуються крізь призму технології формування творчої особистості.

У зв'язку з цим розкрито їх роль та місце, а також подано поняттєво-категоріальний тезаурус, пов'язаний із формуванням творчого мислення, а саме: «креативна особистість», «творча особистість», «творчість», «творчі здібності», «творча активність», «творче мислення», «технологія творчого розвитку особистості» тощо. Проаналізовано педагогічні здобутки педагога-гуманіста ХХ століття Василя Сухомлинського та його провідні ідеї перенесено

на сучасний ґрунт початкової освіти крізь призму формування в молодших школярів творчості як діяльності задля створення якісно нових духовних чи матеріальних цінностей.

У цьому розділі проаналізовано нормативно-правові документи, зокрема Концепцію Нової української школи, Державний стандарт початкової освіти, Типові навчальні програми для закладів загальної середньої освіти I ступеня Олександри Савченко та Романа Шияна, та освітню програму науково-педагогічного проєкту «Інтелект України», розроблену науковцями під керівництвом Ірини Гавриш. Також здійснено аналіз навчально-методичного забезпечення для початкової школи і зроблено висновок, що проблема формування творчого мислення в учнів початкових класів посідає важливе місце в освітньому процесі початкової школи.

У другому розділі описано методику проведення педагогічного дослідження, яке проводилось у третіх класах КНЗ Доброгостівського ЗЗСО I-III ступенів імені Івана Боберського Трускавецької міської ради Дрогобицького району Львівської області. Експеримент полягав у тому, що в одному з класів (3-А клас – експериментальному) під час проходження педагогічної практики на уроках/заняттях «Я досліджую світ», систематично використовувалися нестандартні завдання, вирішення яких потребували від школярів творчого підходу.

Тому у процесі навчання природничої освітньої галузі мали місце такі вправи, як «Дарую посмішку», «Добра тварина», завдання на асоціації, на аналогію, складання власних загадок за поданою схемою, ігрові завдання, які містили суперечності, тощо. Акцентовано, що важливе місце було відведено також проведенню екскурсій та прогулянкам, під час яких важливу роль виконували метод мозкового штурму та метод моделювання маленьких чоловічків у контексті складання учнями експериментального класу казок про неживу природу чи представників Флори та Фауни. Цікавим для учнів стало складання книжки-саморобки із використанням емпатійної аналогії.

На контрольному етапі дослідження учнів обох груп – експериментальної та контрольної – було залучено до написання контрольної роботи, завдання для якої було укладено відповідно до чотирьох рівнів – низького, середнього, достатнього і високого. Аналіз даних констатувального та формувального етапів експерименту засвідчило про збільшення кількості учнів з високим рівнем знань формування творчого мислення на фоні зменшення кількості учнів з низьким рівнем знань з формування творчого мислення в експериментальній групі.

Отже, проведене експериментальне дослідження підтвердило ефективність використання різноманітних творчих завдань, яке ефективно впливає на формування в учнів творчого мислення, формує в них творчу активність, сприяє ставати творчими особистостями в майбутньому. Результати експерименту свідчать про те, що розроблена методика є достатньо вагомим засобом у підвищенні загального інтересу до вивчення природничої освітньої галузі у початковій школі.

Загалом, результати дослідження підтвердили гіпотезу про зростання рівня формування творчого мислення учнів експериментальної групи за умови ефективного проведення уроків/занять «Я досліджую світ» з використанням різноманітних завдань та вправ, що позитивно впливають на формування учнів як творчих особистостей.

Розроблено методичні рекомендації, якими зможуть скористатися учителі початкових класів з метою здійснення ефективного освітнього процесу, зокрема й процесу навчання природничої освітньої галузі у ході проведення занять інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балуба І., Венгловська О., Новик І., Стягунова О. Застосування професійного стандарту «Вчитель закладу загальної середньої освіти»: методичні рекомендації. Київ: УІРО, 2024. 54 с.
2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: навчально-методичний посібник. Київ: ІЗИН, 2008. 61 с.
3. Біда О. Природознавство та сільськогосподарська праця: методичний посібник. Київ: Ірпінь, 2000. С. 334 – 356.
4. Гільберг Л., Сак Г., Біда Д. Природознавство: підручник для учнів 2 класу. Київ: Генеза, 2012. 134 с.
5. Гриневич К. Кваліфікація вчителя – найбільший виклик для нас: URL: [https // rozmova. wordpress. com 2017/ 02/ 10/ liliya-hrynevych-10/](https://rozmova.wordpress.com/2017/02/10/liliya-hrynevych-10/).
6. Грущинська І., Хитяєва З. Я досліджую світ: підручник для закладів загальної середньої освіти. У 2 частинах. Київ: УОВЦ «Оріон». 2019. Ч. 2. 144 с.
7. Державний стандарт початкової освіти. URL: <http://nus.org.ua/articles/uryad-zatverdyy-novyj-standart-pochatkovoyi-osvity-shho-tse-oznachaye/>
8. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2004. 352 с.
9. Закон України «Про освіту»/ URL:[https: // zakon. rada. gov. ua / laws / show / 2145-19](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19).
10. Зошит дослідника до підручника з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» для 1 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах): Ч.2 / Уклад.: О.Л.Іщенко, О.М.Ващенко, Л.В.Романенко, К.А.Романенко, О.М. Кліщ. Київ: Література ЛТД, 2019. 64 с.
11. Карабаєва І., Фоменко Л.У світі дитячих фантазій. *Початкова освіта*. 2006. № 9 (345). С. 10 – 11.
12. Концепція Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkol>.

13. Ліннік О.О. Методика викладання освітньої галузі «Людина і світ»: навчальний посібник. Київ: Слово, 2010. 248 с.
14. Методичні рекомендації щодо розвитку творчих здібностей школяра з особливими освітні. URL: <https://naurok.com.ua/metodichni-rekomendacii-schodo-rozvitku-tvorchih-zdibnostey-shkolyara-z-osob>
15. Нова українська школа: освітня програма початкової школи науково-педагогічного проєкту «Інтелект України» цикл І (1-2 класи). URL: [https://intellectukraine.org/files/Naukova ta metodychna baza 2018 2019/01 %20Navchalni programy 2018 2019/Osvitnya programa 2018.pdf](https://intellectukraine.org/files/Naukova_ta_metodychna_baza_2018_2019/01_%20Navchalni_programy_2018_2019/Osvitnya_programa_2018.pdf)
16. Освітні технології: навч.-метод. посіб. / Уклад.: О.М.Пехота, А.З.Кіктенко, О.М.Любарська та ін.; За ред. О.М.Пехоти. Київ: А.С.К., 2004. 162 с.
17. Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 516 с.
18. Педагогічні технології: теорія та практика / За ред. проф. М.Гриньової. Полтава, 2006. 230 с.
19. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок: Інтерактивні технології навчання: науково-методичний посібник. Київ: А.С.К., 2003. 146 с.
20. Програма для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://vseosvita.ua/library/zmist-osvitnoi-galuzi-prirodoznavstvo-u-strukturi-derzavnogo-standartu-pocatkovoi-zagalnoi-osviti-35548.html>.
21. Стахів Л., Колток Л. Методика викладання природознавства: підручник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2016. 130 с.
22. Стахів Л., Пантюк М., Волошин С. Педагогічні технології у початковій школі: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2021. 98 с.
23. Стахів Л., Тимишин Д. Розвиток творчого мислення в учнів початкових класів у процесі навчання природничої освітньої галузі: *Проблеми та*

- перспективи розвитку сучасної науки*: зб. матеріалів XVIII Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції (м. Переяслав, 28 лютого 2025 р.). Переяслав, 2025. С. 75 – 76.
24. Сухомлинський В. Людина неповторна. Київ: Молодь, 1962. 209 с.
25. Творче мислення. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/5>.
26. Химинець В., Кірик М. Інновації в початковій школі. Тернопіль: Мандрівець, 2009. 312 с.
27. Хитяєва Л. П. Цікаві завдання з природознавства для початкової школи. Харків: Веста: «Ранок», 2008. С. 9 – 12.
28. Чорна Л.Г. Психологічне забезпечення розвитку творчих здібностей учнів. *Обдарована дитина*. 2001. № 5. С.42.
29. Що таке компетентнісний підхід у навчанні – відповідає Державна служба якості освіти <https://nus.org.ua/2022/01/28/zo-take-kompetentnisnyj-pidhid-u-navchanni-vidpovidaye-derzhavna-sluzhba-yak>
30. Я досліджую світ: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах): Ч.1 / О.Л. Іщенко, ОМ. Ващенко, Л.В. Романенко, К.А. Романенко, О.М. Кліщ. Київ: Література ЛТД, 2019. 112 с.
31. Янкович О., Кузьма І. Освітні технології у початковій школі: навчально-методичний посібник. Тернопіль: ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2018. 266 с.
32. Я пізнаю світ українська мова. Математика 2 клас: зошит з друкованою основою. Тиждень 10 / І.В. Гавриш, Л.М.Булахова, Г.О.Жук, С.О. Доценко, Г.О.Калиновська, Т.В.Шпіт. Харків: Інтелект України, 2019. 72с.